

нальної поліції та Військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку в Збройних Силах України щодо водіїв військових транспортних засобів [6].

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що порядок та елементи судового розгляду спорів щодо оскарження юридичною особою накладеного на неї адміністративним органом стягнення в порядку КУпАП відповідатимуть такому порядку, який установлений у КАСУ, однак обмежені строки розгляду справи зумовлюють необхідність мінімізації процесуальних дій під час розгляду справи.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. №2747-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 35–36. – № 37. – Ст.446.
2. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 12. – Ст. 64.
3. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам: Постанова Вищого господарського суду від 24.10.2011 р. № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/v0010600-11>.
4. Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства: Постанова Вищого господарського суду від 26.12.2011 р. № 15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0015600-11>.
5. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. №1798-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 6. – Ст. 56.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

УДК 342.9

БРИЛЬ К.І.

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано види юридичної відповідальності деяких суб'єктів забезпечення децентралізації державної влади в Україні. Розкрито зміст кожного з видів юридичної відповідальності та надано його загальнотеоретичну характеристику.

Ключові слова: юридична відповідальність, суб'єкт забезпечення, децентралізація, державна влада, адміністративна відповідальність.

В статье проанализированы виды юридической ответственности некоторых субъектов обеспечения децентрализации государственной власти в Украине. Раскрыто содержание каждого из видов юридической ответственности и предоставлены его общетеоретические характеристики.

Ключевые слова: юридическая ответственность, субъект обеспечения, децентрализация, государственная власть, административная ответственность.

In the article analyzed the types of legal liability of some subjects to ensure decentralization of state power in Ukraine. Examined the content of each type of legal liability and provided it's general theoretical description.

Key words: legal liability, subject of security, decentralization, government, administrative responsibility.

© БРИЛЬ К.І. – кандидат юридичних наук, докторант (Міжрегіональна академія управління персоналом)

Вступ. Юридична відповідальність є важливим заходом забезпечення демократії в нашій державі та поступової європеїзації українського суспільства. В умовах напряду децентралізації державної влади питання визначення аспектів і меж юридичної відповідальності є особливо актуальним. Окрім того, актуальність цього питання посилюється нещодавніми подіями, що отримали назву «Революція гідності», а тому дослідження питання деліктоздатності, особливо місцевих органів влади, яким наразі передбачається надання широких повноважень щодо вирішення питань місцевого значення, є вирішальним і спрямованим на розширення науково-теоретичної бази у цьому контексті.

Постановка завдання. Необхідно чітко встановити види юридичної відповідальності, що належать певним суб'єктам децентралізації, адже правовий статус деяких із них є достатньо специфічним і потребує детального виявлення й визначення.

Результати дослідження. Щодо адміністративної відповідальності територіальної громади як суб'єкта децентралізації, то вона фактично відсутня в територіальній громаді, адже остання не володіє адміністративно-правовим статусом. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає лише можливість настання відповідальності в органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб перед територіальною громадою, яка фактично обрала ці органи. Зокрема, ст. ст. 74–75 згаданого Закону встановлюють, що органи місцевого самоврядування та їх посадові особи несуть відповідальність за порушення своїх зобов'язань перед територіальною громадою, вони звітують і є підконтрольними останній, і територіальна громада має право припинити повноваження цих органів достроково [1, с. 94]. Отже, як можна побачити, адміністративна відповідальність на територіальну громаду не покладається, що логічно, адже правова природа цього суб'єкта децентралізації не дозволяє застосовувати до останньої заходи адміністративно-правового примусу, зокрема накладення таких стягнень, як штраф чи позбавлення спеціального права тощо.

З огляду на те, що первинним суб'єктом лишається територіальна громада, то в процесі реалізації владних повноважень між громадою та радою виникають відносини, серцевиною яких є принцип відповідальності. Відповідальність у системі взаємовідносин територіальної громади і її представницьких органів проявляється в різних формах підзвітності, підконтрольності та в можливості дострокового припинення повноважень ради громадою. Відповідальність при цьому є гарантією попередження зловживань із боку влади й механізмом стримувань і противаг [2, с. 145]. Саме тому питання юридичної відповідальності територіальної громади є невизначеним, адже фактично повноваження останньої здійснюються представницькими виборними органами – органами місцевого самоврядування.

Щодо відповідальності кримінальної, то до неї притягуються, згідно зі ст. 18 Кримінального кодексу України, фізичні осудні особи, які вчинили злочини у віці 16 років, а за чітко визначене коло кримінальних правопорушень – із 14-річного віку. Згідно із цією правовою нормою до кримінальної відповідальності не можуть притягатися будь-які колективні утворення, зокрема й територіальні громади [3]. Питання притягнення до кримінальної відповідальності є персональним і не передбачає визначення територіальної громади чи іншого колективного утворення як суб'єкта злочину.

Розділ XV Кримінального кодексу України, який регулює кримінальну відповідальність, не передбачає злочини проти такого суб'єкта децентралізації, як територіальна громада, і не встановлює відповідальність останньої за певні кримінальні правопорушення.

Варто зауважити, що адміністративна відповідальність (разом із кримінальною) застосовується до територіальної громади не як до колективного суб'єкта утворення, а в індивідуальному порядку, тобто кожен громадянин несе персонально адміністративну та кримінальну відповідальність.

Щодо міжнародно-правової відповідальності, то ці суб'єкти децентралізації не підпадають під положення, що стосуються такого виду юридичної відповідальності, оскільки вони діють із метою задоволення власних потреб та інтересів, які вникають у межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Із приводу цивільної відповідальності цього суб'єкта децентралізації доцільно говорити про фактичну можливість її існування, оскільки, навіть зважаючи на невизначеність правового статусу такого суб'єкта суспільних правовідносин, законодавством устанавлюється можливість його участі в цих відносинах і передбачається відшкодування територіальною громадою збитків, що були завдані нею як колективним утворенням, щодо фізичних і юридичних осіб.

Варто зазначити, що особливістю цього суб'єкта є фактична відсутність адміністративної та кримінальної відповідальності через неможливість їх застосування у зв'язку з правовою природою вказаних суб'єктів.

Принцип відповідальності органів самоорганізації населення перед людиною впливає зі змісту ст. 56 Конституції України, яка закріплює право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної й моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень [4, с. 456]. З огляду на наведене положення, можна констатувати наявність конституційної відповідальності й у цього суб'єкта децентралізації. Це пояснюється тим, що орган самоорганізації населення фактично входить у систему органів місцевого самоврядування, а отже, на нього поширюється таке положення.

Щодо адміністративної відповідальності такого суб'єкта децентралізації, то ст. 28 Закону України «Про органи самоорганізації населення» регламентує положення, які встановлюють, що рішення, дії чи бездіяльність зазначених органів можуть бути оскаржені до суду чи до відповідної місцевої ради. Більше того, відповідальність може наставати як щодо такого суб'єкта децентралізації як цілісного утворення, так і щодо окремих його членів [5]. Як можна побачити із цього твердження, органи самоорганізації населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці несуть адміністративну відповідальність, що полягає в можливості застосування заходів адміністративного примусу до означених суб'єктів децентралізації.

Розглядаючи адміністративну відповідальність вказаного суб'єкта децентралізації, О.С. Орловський зазначає, що ч. 1 ст. 28 Закону України «Про органи самоорганізації населення» передбачає можливість оскарження до відповідної ради чи до суду рішень, дій і бездіяльності органів самоорганізації населення та їх членів. Звертає на себе увагу той факт, що законодавець передбачив можливість оскарження рішень, дій та бездіяльності не лише щодо всього органу самоорганізації, а й щодо окремих його членів. Закон не закріплює переліку суб'єктів, яким надається право звертатися зі скаргою до відповідної ради чи до суду. Таким чином, можна вважати, що подібним правом наділяється будь-який суб'єкт, який вважає, що його права чи охоронювані законом інтереси були порушені. До таких суб'єктів слід віднести органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, інші органи самоорганізації населення, громадян України, іноземців, осіб без громадянства, біженців, вимушених переселенців. Якщо відповідній сільській, селищній, міській, районній у місті (у разі її створення) раді стане відомо про ухвалення органом самоорганізації населення певного рішення, що не відповідає чинному законодавству чи прийняте з питань, не віднесених до його повноважень, то місцева рада, керуючись ч. 3 ст. 20 Закону, має зупинити це рішення з одночасним зверненням до суду про його скасування. Окрім рішення органу самоорганізації населення, до відповідної ради чи суду можуть бути оскаржені його певні дії чи бездіяльність [6, с. 178]. З огляду на наведені положення можна підсумувати, що органи самоорганізації населення наділяються адміністративно-правовим статусом, що передбачає надання їм владно-управлінських повноважень на загальних підставах, а отже, і можливості настання адміністративної відповідальності в разі неналежного їх виконання або вчинення їх у незаконних інтересах. Окрім того, варто наголосити на доцільності встановлення широкого кола суб'єктів, що фактично володіють правом на притягнення до відповідальності цього суб'єкта децентралізації. Усе це дає змогу зробити висновок про поступовий розвиток нашої держави в напрямі демократизації суспільного життя українських громадян.

Продовжуючи аналіз коментованої статті, О.С. Орловський вказує, що частина друга цієї статті передбачає, що прийняття органом самоорганізації населення рішень, які суперечать Конституції й законам України, актам законодавства, Положенню про цей орган та іншим рішенням ради, її виконавчого органу, розпорядженням сільського, селищного, міського голови, голови районної в місті (у разі її створення) ради, а також рішенням зборів (конференції) жителів за місцем проживання, місцевого референдуму, може бути підставою для припинення діяльності органу самоорганізації населення чи позбавлення його повноважень. Звертає на себе увагу той факт, що ухвалення органом самоорганізації населення протиправного рішення може розглядатися тільки як можлива підстава для припинення його повноважень, а не як категорична вимога Закону. Про це свідчить застосування тут законодавцем терміна «може» [6, с. 179].

Із цього твердження можна зробити висновок, що основним видом адміністративного стягнення, яке може застосовуватися до такого суб'єкта децентралізації, є припинення його повноважень. Вважаємо це достатньо доцільним і коректним, адже в разі незабезпечення належної

реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян найбільш оптимальним заходом є припинення функціонування такого органу. Якщо орган самоорганізації населення приймає рішення всупереч законодавству України чи здійснює це, не керуючись волею населення, постає питання про ефективність його діяльності. Такий орган, що є суб'єктом децентралізації, покликаний представляти інтереси жителів певної адміністративно-територіальної одиниці, а тому в разі неналежного виконання представницької функції чи здійснення її всупереч цим інтересам потрібно застосувати саме такий вид стягнення.

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України орган самоорганізації населення визнається суб'єктом владних повноважень, оскільки цей орган фактично виконує делеговані повноваження територіальної громади. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 17 зазначеного Кодексу справи щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень належать до юрисдикції адміністративних судів [7]. Законодавець закріпив можливість притягнення до адміністративної відповідальності органу самоорганізації населення. Відповідні рішення чи розпорядження такого органу можуть бути оскаржені в адміністративному суді.

Виділяючи можливі наслідки розгляду справи щодо рішень, дій чи бездіяльності органів самоорганізації населення, можна констатувати, що адміністративний суд вправі застосувати такі санкції, як зобов'язання вчинення відповідних дій, стягнення коштів із цього органу, тимчасова заборона діяльності, розпуск об'єднання тощо [7]. Отже, як можна побачити, такі органи можуть бути безпосередньо притягнуті до адміністративної відповідальності та судового розгляду порушень, які ними вчинені. Варто наголосити, що адміністративний суд наділений широкими повноваженнями щодо можливих результатів розгляду справ про рішення, дії чи бездіяльність досліджуваних суб'єктів децентралізації. Санкції, які можуть бути застосовані до цих органів, спрямовані на належне врегулювання поведінки цього суб'єкта децентралізації та відновлення порушеного ним правового становища, що завдало істотної шкоди правам, свободам і законним інтересам фізичних і юридичних осіб.

Щодо кримінальної відповідальності органів самоорганізації населення, то це питання залишається невирішеним, так само, як і щодо попередньо досліджуваного суб'єкта децентралізації. Кримінальна відповідальність юридичних осіб, зокрема й органу самоорганізації населення, сьогодні не врегульована українським законодавством. Проте, як влучно зазначає В.К. Гришук, постановка питання про можливе запровадження в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб є принциповою, оскільки такий вид відповідальності, хоча й не у межах нашої держави, але на рівні міжнародних відносин уже наявний. В Україні це питання вирішили лише в інших галузях законодавства, передбачивши відповідальність юридичних осіб у цивільній, податковій, екологічній, антимонопольній та інших сферах [8, с. 8]. З огляду на це слід констатувати неможливість притягнення до кримінальної відповідальності органів самоорганізації населення через неврегульованість цього питання правовими нормами національного законодавства.

Таким чином, розглянувши засади, що встановлюють можливість настання відповідальності для зазначених суб'єктів децентралізації, необхідно підсумувати, що основний вид делікту, який застосовується до них, є адміністративним. Адміністративна відповідальність є переважним видом юридичної відповідальності, що застосовується до суб'єкта децентралізації через публічно-правовий характер діяльності органу самоорганізації населення, а також його правовий статус.

Щодо можливості настання інших видів відповідальності, зокрема цивільної, то порядок притягнення такого органу є загальним. Орган самоорганізації населення виступає як юридична особа й володіє майном, що ввірене йому жителями відповідної територіальної одиниці для оперативного управління. Оскільки орган самоорганізації населення бере участь у різних за характером суспільних правовідносинах, то він володіє цивільною правосуб'єктністю.

Якщо говорити про кримінальну відповідальність цього суб'єкта владних повноважень, то, як і у випадку з іншими колективними утвореннями і юридичними особами, вона не врегульована нормами національного законодавства України. Кримінальна відповідальність може застосовуватися до окремих членів цієї організації, наприклад, до керівника органу в разі вчинення ним злочинів, що пов'язані з використанням наданих йому повноважень. Особливістю юридичної відповідальності цього суб'єкта децентралізації є можливість судового обмеження повноважень цього органу, а також його припинення.

Конституційно-правова відповідальність громадських організацій не передбачається в Основному Законі, що свідчить про деяке неврегулювання правового статусу громадських об'єднань. Єдина згадка щодо громадських організацій у Конституції України стосується права,

яке надається громадянам і полягає в можливості об'єднуватись і утворювати такі організації [9]. З огляду на наведене, можна встановити, що питання конституційної відповідальності громадських організацій не врегульоване на належному рівні.

Щодо адміністративної відповідальності, то М.Ю. Віхляєв зазначає, що згідно із Законом України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. громадські організації можуть здійснювати свою діяльність як юридичні особи з моменту реєстрації такого статусу, а також як колективне об'єднання, яке не має такого статусу, що потрібно враховувати під час притягнення останніх до адміністративної відповідальності [10, с. 12]. Ми погоджуємося з науковцем, оскільки варто відмітити, що сьогодні адміністративно-правовим законодавством фактично не передбачений чіткий механізм притягнення до відповідальності юридичних осіб, що є значним недоліком національної правової системи, оскільки фактично унеможливує застосування заходів адміністративного примусу до таких суб'єктів права.

Продовжуючи свій теоретико-правовий аналіз адміністративної відповідальності громадських організацій, М.Ю. Віхляєв акцентує увагу на тому, що Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. не містить положень щодо загальної адміністративної відповідальності громадських об'єднань, згідно з якими лише фізичні особи можуть бути притягнуті до відповідальності [11]. Такий стан адміністративного законодавства є абсолютно незадовільним, оскільки характеризується відсутністю повного правового регулювання адміністративно-правових відносин. Однак зазначену проблему законодавець намагається розв'язати, про що свідчить розроблення проекту Кодексу України про адміністративні проступки № 5558 від 26.05.2004 р., у ст. 7 якого до суб'єктів адміністративної відповідальності віднесено і юридичних осіб, і окремі об'єднання громадян. Це свідчить про усвідомлення проблеми неможливості притягнення до загальної адміністративної відповідальності сучасних громадських об'єднань, які не є юридичними особами, бо спеціальними законами у сфері оподаткування, пожежної безпеки, санітарного нагляду встановлюється відповідальність лише стосовно юридичних осіб. У цьому законопроекті містяться ще більш прогресивні положення, які передбачають спеціальні адміністративні стягнення на рівні кодифікованого акта лише щодо громадських об'єднань, а саме: тимчасову заборону (зупинення) окремих видів діяльності об'єднання громадян, тимчасову заборону всієї діяльності об'єднання громадян, заборону політичної партії, примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян тощо [12]. Із наведеного випливає, що наразі є реальна можливість встановлення ефективного механізму адміністративно-правової відповідальності громадських організацій. Завдяки впровадженню зазначеного законопроекту до громадських організацій можуть бути застосовані чітко регламентовані заходи адміністративного примусу, які зможуть справедливо регулювати діяльність цих суб'єктів децентралізації шляхом адекватного реагування на вчинення правопорушень.

Сьогодні адміністративна відповідальність громадських організацій обмежена лише ст. 186-5 Кодексу про адміністративні правопорушення, що передбачає накладення штрафу за керівництво громадською організацією, що не зареєструвалася, якій відмовлено в реєстрації чи її діяльність припинена у зв'язку з винесенням судового рішення [11]. Отже, питання адміністративно-правового регулювання відповідальності зазначених суб'єктів децентралізації передбачає обмежену кількість правопорушень, що можуть учинюватися цими суб'єктами.

Розглядаючи кримінальну відповідальність у контексті аналізу юридичної відповідальності громадських організацій, слід зазначити, що такі суб'єкти децентралізації можуть понести її в разі вчинення кримінального правопорушення керівником цієї організації чи її посадовою особою, що полягає в ухиленні сплати загальнообов'язкових державних податків і зборів тощо. Окрім того, кримінальна відповідальність настає в разі створення громадської організації, що має на меті вчинення злочинів, що передбачено ст. 255 Кримінального кодексу України. Також окремо передбачене настання такого виду юридичної відповідальності за використання повноважень посадовими особами громадської організації з метою отримання неправомірної вигоди чи використання повноважень у супереч інтересам держави чи такої організації тощо [3]. Зазначені кримінальні злочини тягнуть за собою настання таких негативних наслідків, як стягнення у вигляді штрафів, обмеження щодо зайняття певної посади, обмеження та навіть позбавлення волі. Однак слід зауважити, що ці санкції застосовуються персонально до відповідних посадових осіб, із вини яких було вчинено кримінально каране діяння.

Щодо міжнародно-правової відповідальності, то такий суб'єкт децентралізації може бути учасником міжнародно-правових відносин і нести цей вид юридичної відповідальності, оскільки ст. 6 Закону України «Про громадські об'єднання» встановлює положення, які визначають, що

громадські організації мають право здійснювати співробітництво з міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, що передбачає взяття на себе міжнародних зобов'язань і дотримання, окрім законів України, ще й норм міжнародно-правових договорів [13]. Громадські організації можуть брати безпосередню участь у міжнародно-правових відносинах, що неодмінно передбачає міжнародну відповідальність. Узяття на себе певних міжнародних зобов'язань зумовлює їх обов'язкове виконання. Якщо такий порядок буде порушено, громадська організація буде нести міжнародну відповідальність за невиконані нею положення.

Висновки. Отже, правове регулювання механізму юридичної відповідальності громадських організацій є неповноцінним і містить певні прогалини. Говорячи про цивільну відповідальність такого суб'єкта децентралізації, можна зазначити, що вона характеризується достатньо широким об'ємом правового регулювання, що зумовлений статусом юридичної особи в громадській організації. Однак існування громадського об'єднання без державної реєстрації виключає можливість понесення останнім цивільної відповідальності.

Таким чином, розглянувши правові засади, а також наукові положення щодо відповідальності деяких суб'єктів децентралізації, слід зазначити, що переважна їх кількість притягується до цивільної й адміністративної відповідальності. Окрім того, деякі із цих суб'єктів, зокрема органи місцевого самоврядування, володіють спеціальним видом юридичної відповідальності, а саме конституційною.

Список використаних джерел:

1. Лазор О.Д. Публічна самоврядна влада: інституціональний підхід : зб. наук. пр. / О.Д. Лазор // Наук. вісн. Акад. муніципального упр. – 2010. – № 3. – С. 94–107. (Серія «Управління»).
2. Пилипишин П.Б. До питання конституційно-правової відповідальності представницьких органів місцевого самоврядування / П.Б. Пилипишин // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2013. – Вип. 21. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 145–148.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Остапенко О.Г. Принципи організації та діяльності органів самоорганізації населення в Україні / О.Г. Остапенко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2010. – № 18. – С. 453–462.
5. Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11.07.2001 р. № 2625-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 254.
6. Закон України «Про органи самоорганізації населення» : наук.-практ. комент. / [за заг. ред. О.С. Орловського, А.С. Крупника, Н.В. Мішиної, К.В. Терзіанової]. – О. : ПП «Євродрук», 2012. – 192 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс, Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
8. Гришук В.К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : [монографія] / В.К. Гришук, О.Ф. Пасека. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 248 с.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Віхляев М.Ю. Адміністративна відповідальність громадських об'єднань в Україні: проблеми нормативно-правового регулювання в контексті вступу в дію нового Закону України «Про громадські об'єднання» / М.Ю. Віхляев // Віче. – 2013. – № 10. – С. 11–13.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон, Кодекс від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.
12. Проект Кодексу України про адміністративні проступки від 26.05.2004 р. № 5558. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5558&skl=5.
13. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.